

ТІЛ – ИНСТИНКТ

Тіл мен адам табиғаты

Жоспар:

1. Адамның сана модулдері қандай?
2. Интеллектінің ген арқылы таралуы.
3. Раса мен этникалық топ арасындағы айырмашылық.

Туа біткен ұқсастық кеңістіктер оқытудың логикасына тән болғандықтан, жасанды интеллектідегі адамдық инженерлік білім беру жүйелері білімнің кейбір салаларында шектеулерді пайдалану үшін әрдайым ойластырылған болуы таңғаларлық емес. Мысалы, бейсбол ережелерін үйренуге арналған компьютерлік бағдарлама бәсекелестікке қабілетті спорт түрлеріне негізделген. Өйткені бейсбол ойнаушыларының іс-қимылдарын арнайы хореографиялық биі немесе діни рәсімімен бейнелеу дұрыс емес болып саналады. Адамзаттың әр салаларын бағдарлы түрде меңгерген компьютер адамзаттың санасын модельдеуге әлі дайын емес.

Стандартты әлеуметтік ғылыми моделі бойынша жұмыс атқаруда, компьютерлік қызметкерлер өз бағдарламаларын мақсатты оқытудың қарапайым элементтерінің жинағы деп сипаттайды. Олар өздерінің бағдарламаларын Deus ex machina рөлінде тәжірибелі мақсатта пайдалануды көздейді. Білім беру жүйелері осылайша жұмысын ұйымдастыру керек.

Стивен Пинкерді адам санасы туралы қызықтыратын мәселе – адам санасының модульдері қандай? Биологиялық антропологияның ізденістерін пайдалана отырып, көне дәуірден бастап бұл мәселені «біздің ата-бабаларымыз шешуге тырысты ма?» деген сұрақ ойға келеді. Тіл мен келбетті тану, кем дегенде, туа біткен модульдерге үміткерлер болып табылады. Психологиядан және этнографиядан алынған деректердің негізінде, мынадай болжамды айтуға болады: балалар өздерінде бар менталды модульдер арқылы мәселелерді шеше алатын болса, олар данышпан қатарында болар еді. Ал егер олар өздері ақыл-кеңес бермейтін мәселелерді шешкенде, ұзақ уақытқа созылған қиындықтар болуы мүмкін.

Соңында, егер қандай да бір мәселенің модулі нақты болса, нейро-санат бұл мәселені есептейтін мидың тінін тізбекті немесе шағын жүйені құрастыру сияқты физиологиялық бір бірлікке ие екендігін анықтауы керек. Бұл мәселе Adapted Mind, яғни «бейімделген сана» атты баспадан шыққан басылымда қарастырылады. Бұл жерде келесі мәселелер қамтылған:

1. Интуитивті механика: объектілерді қозғайтын қозғалыстар, күштер және деформациялар туралы білу.
2. Интуитивті биология: өсімдіктер мен жануарлар қалай жұмыс істейтінін түсіну.
3. Сандар.
4. Үлкен аумақтар үшін психологиялық карталар.
5. Өмір-сүру жерін таңдау: қауіпсіз, ақпаратқа бай, өнімді ортаны іздеу, әдетте, саванна сияқты.
6. Қауіпті және қорқыныш эмоцияларын қоса алғанда, биіктік, қамау, қауіпті әлеуметтік кездесулер, вирустық және жыртқыш жануарлар сияқты ынталандырулар үшін фобиялар және олардың әрқайсысы зиянсыз болған жағдайларды білуге себеп.
7. Азық-түлік: тамақтануға болатын нәрсе.
8. Жұқтыру сезімін қоса алғанда, ластану, жануарларға тән нәрселерге қарсы реакция және инфекциялар мен аурулар туралы түйсіктер.
9. Көңіл күйді байқау: қуану мен көңілсіздік, қанағаттандыру және алаңдаушылық.
10. Интуитивтік психология: басқа адамдардың мінез-құлқы мен көзқарастарын болжау.
11. Психикалық ролдекс: жеке тұлғалардың дерекқоры, туыстастық, мәртебесі немесе дәрежесі үшін бланкілері бар, мақтаным алмасу тарихы, тән дағдылары мен күштері, сонымен қатар, әрбір ерекшелікті бағалайтын критерийлер.
12. Өзін-өзі тану: басқа адамдарға өзінің ерекшеліктерін таныту, өзі туралы ақпарат жинау мен ұйымдастыру, және тағы басқалары.
13. Әділеттілік: құқықтарды, міндеттерді және шөлді сезіну, соның ішінде ашу мен кек алу эмоциялары.

Осы бағытта стандартты психология туралы айтып кеткен жөн. Мұндай психологияның негізінде стандарт деген ұғым жатыр. «Стандарт» сөзі ағылшын тілінен аударғанда норма және үлгі деген мағынаны білдіреді.

Стандартты психологияның тұлғадан алшақтығын көру үшін кез келген оқулықтың мазмұнымен танысқан жөн. Мұндағы оқулықтың тараулары әдеттегідей былай деп аталады: Физиология, Тұлға, Эмоция және т.б. Жалпы алғанда, «психология, яғни жантану оқулығында адамның санасы туралы ақпарат өте аз», – деп Стивен Пинкер ой тастайды. Бұл мәселе студенттерге қолайсыз болып келетіні соншалық, олар бірінші рет «Психологияға кіріспе» пәнінің бағдарламасымен танысқанда эмоциялық күйзеліс алады. Сол себептен, оқулықтағы тараулар өз алдына бір қомақты үлкен мәселені қамтып, модульға айналғаны нәтижелі болады.

Стивен Пинкер сана туралы айта отырып, халықтық биология жайында мәселе көтереді. Аталмыш оқулықта «Мүмкін, біз тірі заттар туралы екі модульді, біреуі өсімдіктер мен бірі жануарлар туралы, бәлкім біз тау жыныстары мен таулар сияқты басқа табиғи түрлерді қамтитын үлкен модульді қолданамыз немесе халық психологиясы сияқты модуль» деп жазылған. Бірақ әлі күнге дейін халық биологиясын тілден басқа мүмкін танымдық модуль ретінде ұсынуға жеткілікті деп ойлайды, ол инстинкт-халықтың ақыл-ойы болуы мүмкін, заттардың түрлері туралы түсінік береді», – деп ойын қорытады.

Өсімдіктер мен жануарлар – бұл ерекше нысандар. Ақыл-ойлар туралы қонымды ойлау үшін, олар басқалармен қатар тастардан, аралдардан, бұлттан, құралдардан, машиналардан басқаша қарау керек.

Негізгі айырмашылықтардың төртеуі. Біріншіден, организмдер экологиялық ортаның бейімделуіне қарама-қайшы келетін адамдарға жатады; бұл оларды салыстырмалы біртұтас құрылымы мен мінез-құлқы бар түрлерге түсіреді. Мысалы, барлық робиндер көп немесе аз, бірақ олар торғайлардан ерекшеленеді. Екіншіден, осыған байланысты түрлер біртұтас ұрпақтан шыққан; бұл оларды қайталанбайтын, иерархиялық түрде енгізілген сыныптарға жатады. Мысалы, торғайлар мен робиндер, құстар және сүтқоректілер сияқты бірдей, омыртқалы және жәндік-жануарларда бірдей. Үшіншіден, ағза – күрделі, өздігінен қорғайтын жүйе болғандықтан, ол физикалық, физиологиялық процестермен реттеледі, ол тіпті жасырын жағдайда да болады. Мысалы, организмнің биохимиялық ұйымдастыруы оны өсіруге және жылжытуға мүмкіндік береді және ол өлгенде жоғалады. Төртіншіден, ағзалардың жеке генотиптері мен фенотиптері болғандықтан, олар өсіп, өзгеріп, көбейте отырып сақталатын жасырын «мәнін» сақтайды. Мысалы, балапан, хризалис және көбелек өте маңызды мағынада бірдей жануар болып табылады.

Тағы да бір айта кететін мәселе – интуитивтік психология жайында. Интуитивті психология ғылымның өздігінен пайда болған бағыты – көптеген ғылымдардың эзотериялық өткеніне негізделген білімнің кеңейтілген, философиялық негізіне негізделген, ұзақ уақыт бойы ресми ғылым ретінде танылмаған жалпы психологияның саласы. Интуитивті психологияның негізінде интуитивтік ойлау процесі жатыр. Ол тез өтетін, анық кезеңдері жоқ, көбінесе саналанбайтын ойлаудың түрі. Бұл ойлау түрі кеңістік психологияда жалпы Яков Пономарев және Лидия Гурованың еңбектерімен танылады.

Интуитивтік психологиямен қатар Стивен Пинкер интуитивтік биологияны айтады. Тіл мен адамзат табиғатын сипаттауда бұл ғылыми саланың қажеттілігі туып отыр. Интуитивті биология биолог ғалымдарының зертханаларында жасаған ізденістерінен айрықша келеді.

Стивен Пинкер когнитивті инстинк теориясына тоқталып кетеді. Бұл когнитивті психологиямен байланысты болып келеді. Ол қазіргі психологиядағы таным әрекеттерін зерттейтін жетекші бағыттарының бірі. Әуел баста когнитивтік психологияның міндеті – сенсорлық ақпараттың стимулдың рецепторлық бетке түскен сәтінен жауап алынғанға дейінгі өзгермелерін зерттеу болды. Когнитивтік психология бехевиоризм мен психоанализді интеллектуалистік немесе менталистік позициялардан сынайтын барлық бағыттарды қамтиды. Когнитивтік психология – білімдер негізінде адамның қылықтарын түсіндіретін және сол білімдердің процестері мен қалыптасу динамикасын зерттейтін психологиядағы зерттеу бағыттарының бірі. Өзі және дүние туралы білімдері жөнінде дамыған танымдық процестер мен санаға байланысты адам психологиясының бір бөлімі.

Стивен Пинкердің тұжырымдамасы бойынша, тілдік түйсікке сананың болуы өте қажет. Олар модульден құралған. Пинкер кітабының соңғы тарауларында тіл – инстинкт тұжырымдамасын қорытындылай келе адамзаттың этникалық, расалық ерекшеліктеріне тоқталды. Тағы да бір айта кететін жайт, Стивен Пинкердің ізденістерімен отандық және басқа шетел ғалымдарының ойлары ұштасып отыр. Жалпы айтқанда, түйсік дегеніміз – сыртқы дүниедегі заттар мен құбылыстардың және қасиеттерінің сезім мүшелеріне тікелей әсер етуінен пайда болатын мидағы бейне. Қарапайым келген, бірақ өте ерекше танымдық процесс түйсік деп аталады. Ол біздің өзіміздің денемізде дәл осы сәтте не болып жатқанынан хабарлайды. Олар біздің қоршаған орта жағдайына икемделуімізге және өз іс-әрекетімізді жинақтауымызға мүмкіндік береді.

Түйсік әлем туралы біздің барлық білімдеріміздің алғашқы байлығы. Түйсік арқылы біз көлем, пішін, түс, температура, иіс, дәм, айналадағы заттар мен құбылыстар жайында әртүрлі дыбыстарды ұғамыз, қозғалыс, кеңістікті бағдарлауды да білеміз. Түйсік күрделі психикалық процестерге – қабылдауға, ойлауға, қиялға материал береді. Егер адам барлық түйсінуден мұқтаждық көрсе, онда ол қоршаған әлемді танып біле алмайды.

Материалдық дүниедегі белгілі бір кезде адамның тиісті сезім органдарына әсер ететін заттар мен құбылыстардың жеке сапаларын белгілейтін қарапайым психикалық процесті түйсік деп атайды.

Түйсіктер заттар мен нәрселердің жеке қасиеттерін ғана миымызда бейнелейді. Иван Павловтың жүйке қызметі туралы ілімі түйсіктердің пайда болуын анализатор деп аталатын анатомиялық-физиологиялық жүйке аппаратының жұмысына байланысты түсіндіреді.

Адамдар мен жануарларда көптеген анализаторлар бар. Олардың қай-қайсысы болмасын – көру, есту, қозғалыс сияқты үш бөліктен тұрады.

1) Қабылдағыш прибор (латынша рецептор деген мағына береді). Сезім мүшесі сырттан келген тітіркендіргіштерді нервтік қозуға айналдыратын жер.

2) Қозуды рецептордан миға жеткізетін жалғастырушы жүйке жолдары.

3) Үлкен ми сыңарлары қыртысындағы үлкен тиісті клеткалар, яғни мидағы түрлі жүйке орталықтары.

Барлық анализатор бөлімдер біртұтас қызмет атқарады. Егер осы айтылған анализатордың үш бөлімінің біріне зақым келсе, мысалы, көзге зақым келсе, онда сол түйсіну бұзылады. Адамда пайда болатын түйсікті үш топқа бөлуге болады.

1. Бұл түйсіктердің ең үлкен тобы дененің сыртқы жағында болатын сезім мүшелерінің қозуынан болатын түйсіктер – экстерорецепторлар. Оларға: көру, есту, иіс, дәм, тері түйсіктері жатады.

2. Ішкі сезім мүшелерінен пайда болатын түйсіктер интерорецепторлар деп аталады. Мысалы, ашығу, шөлдеу, органикалық түйсіктер.

3. Қозғалыстар мен дененің кеңістікте орналасуымен байланысты болатын қозғалыс түйсіктері кинестезиялық түйсіктер тобына жатады. Бұл қозғалыс түйсіктерінің рецепторлары – проприорецепторлар. Мысалы, бұлшық ет, сіңірлер жатады.

Түйсіктер адамға қоршаған ортамен өзіне тән сигналдарды қабылдап, олардың қасиеттері мен белгілерін бейнелеуге мүмкіндік береді. Олар адамды тереңірек дүниемен байланыстырып, негізгі таным көзі ретінде қызмет етеді, солардың арқасында адамның даму мүмкіндігі ашылады.

Осы ойлармен қатар, когнитивті бейнеқосылыстардың теориясын тұқым мен адамзат үшін кейбір салдарларға аударғым келеді. Өйткені олар көптеген адамдардың күтетініне қарсы. Мына екі ұйғарымның жиі шатастырылатыны дұрыс емес: адамдар арасындағы айырмашылықтар туа біткен.

Тілдік инстинкт пен басқа да ақыл-ой модульдеріне қатысты адамдар арасында ортақ нәрсе туралы шағымдар бар.

Раса мен этникалық топ арасында айырмашылық бар. Адам генетиктері Уолтер Бодмер мен Лука Кавалли-Сфорца раса туралы бір парадоксты атап өтті. Адамдар арасында раса-

лық белгілер анық байқалады. Бірақ биологтар үшін ол іс жүзінде көрінбейді. Адам генетикалық вариацияның 80%-ы бір этникалық топта, руда немесе ұлттың ішінде бір адамнан екіншісіне айырмашылықтардан тұрады. Тағы 8%-ы этникалық топтар арасында, тек 7%-ы – «нәсілдер». Басқаша айтқанда, екі кездейсоқ таңдалған шведтердің арасындағы генетикалық айырмашылық орта швед пен орта аралықтардың немесе Warlpiris арасындағы орташа генетикалық айырмашылық ретінде 12 есе үлкен. Бодмер мен Кавалли-Сфоца бұл иллюзияның сәтсіз кездейсоқтықтың нәтижесі екенін көрсетеді. Раса арасында жүйелік айырмашылықтардың көпшілігі климатқа бейімделу: меланин тропикалық күннің әсерінен теріні қорғайды, қабақтары құрғақ-суықтан және қардан оқшауланған көздер. Бірақ тері, ауа райында көретін дененің бөлігі, сондай-ақ, басқа адамдар көрген дененің бөлігі болып табылады.

Когнитивті ғалымның рентгендік көзқарасы да солай. «Сол тілде сөйлемей» – бұл теңгерімсіздіктің виртуалды синонимі, бірақ психоллингвистке – бұл үстірт айырмашылық. Адамдар мен мәдениеттер арасындағы күрделі тілдің барлық жерін білу және олардың бәріне негізделген жалғыз ақыл-ой дизайны. Жаңа Гвинея ландшафттары арасында әлемнің қалған бөлігімен алғашқы қарым-қатынасы туралы кинофестивальде, ым тілінің интерпретаторы, Токио ойын алаңында кішкентай қыздардың қызығушылығы – астындағы құрылымдарға ырғақтар арқылы көргенім – біздің бәріміздің бірдей ақыл-ойымыз бар екеніне сенемін», – дейді танымдық теорияның өкілі, эволюциялық психолог және ғалым Стивен Пинкер. Тіл – адамның жеке қалыптасуында шешуші рөл атқарады, ол білім беру бойынша, «таза сланецтен» ортақ тұжырымдамасын түсіреді: отбасы тарихын, өнерін, әдеби сын, адамзаттың және ғылым болашағын, моральдық мәселелер және одан да көп мәселелерді қамтиды.

Тілдің табиғаты дегеніміз – тіл білімінің маңызды мәселелерінің бірі. Неміс ғалымы Франс Рок «тіл биологиялық құбылыс, оны құдай жаратқан» деп есептеді. Бұл пікірді ғалым Август Шмихер де қолдады. Олар тілді биологиялық организм сияқты туады, өседі, өледі дейді. Ал егер бұлай болған болса, тіл атадан балаға тұқым қуалау арқылы беріліп отырады. Әрине, бұл пікір дұрыс емес. Тіл атадан балаға ген арқылы берілетін құбылыс та емес. Ол бір ұрпақтан екінші ұрпаққа ауысып отыратын, кейінгі ұрпақтың алдыңғы ұрпаққа үйретіп отыратын нәрсе. Себебі жаңа туған бала өз ата-анасының тілінде сөйлеуі де, сөйлемей де, мүмкін. Жаңа туған баланың өскен ортасы ата-анасынан басқа болса, ол бала сол тілде сөйлеп отыратыны даусыз, яғни бұл тілдің биологиялық құбылыс емес екендігінің дәлелі. Ал екіншісі, бір топ ғалымдар Хейман Штейнталь А. Патебния тілді психологиялық құбылыс деп білді. Бұл пікір бойынша, тілді құдай жаратқан жоқ, оны жеке адамның өзі туғызды. Сонымен қатар біз сіздермен бірге бірнеше уақыт бойы Канада және Америка ғалымы, эксперименталды психология, психоллингвистика және танымдық ғылымдар саласында мамандандырылған ғылымда танымал Стивен Пинкердің көзқарастарымен таныстық.

Пинкердің академиялық мамандануы – балалардағы көрнекі қабылдау мен сөйлеуді дамыту. Ол біз сөйлейтін тілдің табиғи таңдау арқылы қалыптасқан «инстинкт» немесе биологиялық бейімделу идеясын таратумен танымал.